

MONIKA RZECZYCKA

Uniwersytet Gdański, Polska

m.rzeczycka@univ.gda.pl

Ezoteryczna koncepcja ciała i ewolucji człowieka. Dieta wegetariańska jako droga wtajemniczenia w Rosji Srebrnego Wieku

Okultystyczna anatomia

W drugiej połowie XIX wieku w całym europejskim świecie notuje się wzrost zainteresowań tak zwanymi naukami tajemnymi. Szczególne zasługi położyli w tej materii liczni „wtajemniczeni”, a wśród nich Rosjanka Jelena Bławatska, założycielka Towarzystwa Teozoficznego (Nowy Jork, 1875), autorka kontrowersyjnych wielotomowych prac religioznawczych takich jak *Izyda odślonięta* (1877) czy *Doktryna tajemna* (1888)¹. Przede wszystkim Bławatskiej i jej następcom zawdzięczamy narodziny dwudziestowiecznego ruchu Nowej Ery (ang. *New Age*) i — co istotne w kontekście interesującego nas tematu — specyficzną, ezoteryczną koncepcję człowieka.

Budując swój wariant „duchowej nauki”, Bławatska opierała się na wielu źródłach: z dużą swobodą porównywała różne wierzenia i systemy religijne, w których rozpoznawała wciąż to samo ukryte przesłanie zawierające „prawdziwą wiedzę” o Bogu, wszechświecie i człowieku. Tak powstała teoria, wyraźnie inspirowana wpływami masońskimi i różokrzyżowymi, w której starożytne wie-

¹ Pelen spis dzieł Bławatskiej obejmuje znacznie więcej pozycji, między innymi: *Durbar w Lahore. Z dziennika Rosjanki* (1881); *Z jaskiń i dżungli Indostanu. Listy do ojczyzny* (1883–1886); *Tajemnicze plemiona. Trzy miesiące w „Górach Błękitnych” Madrasu* (1884–1885), *Głos milczenia* (1889). Okultystka była także autorką interesujących ezoterycznych opowiadań i nowel opublikowanych pośmiertnie w roku 1892 w zbiorze *Koszmarne historie*.

zenia Półwyspu Indyjskiego, Bliskiego i Dalekiego Wschodu oraz wątki hermetyczne i alchemiczne łączyły się w zadziwiająco intrygującą i — przynajmniej na pierwszy rzut oka — spójną całość.

Jednym z najważniejszych elementów tej synkretycznej koncepcji była wizja człowieka jako istoty wielowymiarowej, złożonej z siedmiu podstawowych struktur (zwanymi wymiennie ciałami, planami, poziomami, aspektami, a także przewodnikami energii²). Na obecnym etapie rozwoju, zdaniem teozofów, człowiek składa się z trzech w pełni rozwiniętych ciał zbudowanych z materii różnej gęstości (zgodnie z zasadą: im wyższy poziom spirytualizacji, tym subtelniejsza materia).

Najniższy z planów to ciało fizyczne, samodzielnie niezdolne do jakichkolwiek procesów życiowych, zbudowane z tak zwanej „grubej materii” tworzącej kości, mięśnie, poszczególne organy, a także niektóre płyny ustrojowe. Jest ono zasilane energią dzięki ciału eterycznemu — wyższej strukturze ciała fizycznego, która jest rodzajem jego sobowtóra tworzącego swoistą energetyczną sieć oplatającą ciało fizyczne. Drugim elementem jest ciało astralne utkane z materii subtelniejszej niż ciało fizyczne, będące siedliskiem zwierzęcych żądz i niskich namiętności (ono, pod postacią świetlistej aury — barwnego widma otaczającego sylwetkę człowieka, podobno miało być doskonale widoczne dla jasnowidzów). Trzecim aspektem doskonale rozwiniętym u współczesnego człowieka jest ciało mentalne (intelekt). Zdaniem teozofów, występuje ono — podobnie jak ciało fizyczne — na dwóch poziomach: niższym, ciężącym ku zwierzęcej naturze (łączy się ono wówczas z ciałem astralnym), i wyższym, kazualnym, które odpowiada za procesy myślowe związane z jaźnią — planem jeszcze wyższym w hierarchii, a — zaznaczyć trzeba — dopiero rozwijającym się u człowieka XX wieku.

Kolejne etapy ewolucji, a jej, zdaniem ezoteryków, podlega absolutnie cały kosmos, pozwolą rozwinąć człowiekowi ową jaźń, czyli ciało buddhiczne, łączące go z duszą wszechświata. Następnie kolej przyjdzie na ciało atmiczne, by na końcu tego procesu osiągnąć poziom ciała monadycznego, które będzie przedostatnim ewolucyjnym krokiem prowadzącym człowieka do boskiego Logosu. Ten ostatni etap logoistyczny będzie oznaczał osiągnięcie przez istotę ludzką najwyższego poziomu rozwoju — boskości.

Koncepcję teozoficzną przejmie wielu okultystów, którzy tworzyć będą własne systemy w oparciu o teorię Bławatskiej³. Zasada pozostanie jednak wciąż ta sama. U jej źródeł znajdzie się zmodyfikowana gnostycka idea nieśmiertelnego Ducha ukrytego w nietrwałych i przemijających powłokach ciała fizycznego oraz duszy, podlegających jednakże — jak wszystko we Wszechświecie — powszech-

² Trzeba zaznaczyć, że teoria Bławatskiej zdecydowanie odbiegała od wersji akceptowanej przez oficjalną dziewiętnastowieczną naukę, zwłaszcza medycynę, fizjologię, psychologię oraz inne pozytywistyczne nauki pokrewne i w związku z tym od samego początku znajdowała się na naukowym indeksie.

³ Między innymi twórcy konkurencyjnych systemów: Rudolf Steiner (antropozofia), Geоргij Gurdżijew i Piotr Uspienski (Czwarta Droga) oraz Nikołaj i Jelena Roerichowie (Agni Joga).

nej ewolucji zarówno w ramach jednego życia ludzkiego, jak i w kolejnych wcieleniach-reinkarnacjach czekających człowieka w jego długiej drodze do doskonałości.

Wszystkie wymienione tu aspekty bytowe, zarówno owe trzy aktualne, jak i cztery potencjalne, są ściśle powiązane, albowiem pomiędzy poszczególnymi poziomami dokonuje się nieprzerwana, dwukierunkowa wymiana substancji. A zatem, zarówno niższe ciało kształtuje ciało wyższe, jak i wyższe w hierarchii wpływa na tę niższą strukturę, zwykle „wysubtelniając” ją swoją delikatną materią. Warunkiem rozwoju wyższego ciała jest osiągnięcie odpowiedniego składu chemicznego niższego „planu”, co oznacza, że osiągnięcie poziomu struktury buddhicznej (to ten najbliższy krok ludzkości) nie będzie możliwe bez odpowiedniej przemiany ciała fizycznego i ciała eterycznego, ciała astralnego oraz ciała mentalnego. Tylko świadomy i konsekwentny wpływ „myślą, mową i uczynkiem” na absolutnie każdy z wymienionych tu aspektów doprowadzić może do oczekiwanej i pożądanej przemiany człowieka.

Warto dodać, że zdaniem większości liderów i adeptów formacji ezoterycznych na przełomie XIX i XX wieku mieszkańcy Ziemi znaleźli się w niezwykle ważnym momencie dziejów. Właśnie sto lat temu miał rozpocząć się spektakularny zmierzch fazy zwierzęcej i stopniowy rozwój potencji wyższego rzędu. Tym tłumaczyli okultyści gwałtowne nasilenie ruchów ezoterycznych. Tak oto człowiek schyłku XIX — początku XX stulecia znajdował się na progu Nowej Ery. Budziła się w nim „kosmiczna świadomość”⁴, poczucie wyższego sensu i celu, którym powinny były podporządkować się wszystkie inne sensory i cele. Jego indywidualny rozwój wymagał jednak wsparcia: szczególnego rodzaju wiedzy (rosyjscy teozofowie najczęściej używać będą określenia „Сокровенное знание”). Tę naukę oferowały niezwykle liczne w tym czasie organizacje ezoteryczne, spośród których na plan pierwszy wysuwa się nie tylko Towarzystwo Teozoficzne czy założone nieco później Towarzystwo Antropozoficzne, ale i „zamknięte” grupy inicjacyjne: rozmaite tajne koła, loże czy bractwa⁵. Dzięki nim adept mógł wstąpić na ścieżkę wtajemniczenia, czyli stopniowego zdobywania wiedzy o kosmicznych prawach oraz praktycznych działaniach wspomagających indywidualny proces przemiany. Trening oferowany przez liderów tych formacji obejmował wszystkie aktualne aspekty bytowe człowieka: ciało fizyczne, ciało astralne oraz ciało mentalne. Począwszy od zmiany nawyków żywieniowych (zastąpionych dietą bezmięsną, o której w dalszej części artykułu), specjalnych ćwiczeń fizycznych i oddechowych (głównie inspirowanych hinduską jogą), przez specjalne treningi

⁴ Pojęcie należące do kanonu zwrotów obowiązujących w środowisku ezoteryków przełomu wieków, wprowadzone przez Richarda M. Bucke’a. Jego książka zatytułowana *Świadomość kosmiczna* została wydana w Londynie w 1901 roku.

⁵ Przede wszystkim organizacje masońskie i paramasońskie (rozmaite bractwa o zbliżonej do wolnomularzy formule: konfraternie martynistów, rycerzy-filaretów, iluminatów i templariuszy oraz najbardziej zagadkowy, a przy tym mający opinię najbardziej „starożytnego i wtajemniczonego” — Zakon Różo-Krzyża).

świadomości i rozwijanie myślenia imaginatywnego, aż do praktyk kształtujących wyższą postawę etyczną, procedury te służyć miały „pokonaniu zwierzęcia w człowieku”, „poznaniu wyższych światów” i — w konsekwencji — osiągnięciu kolejnego poziomu ewolucji.

Przez dietę do wtajemniczenia

W świetle powyższych uwag, z konieczności przedstawiających jedynie bardzo ogólny zarys ezoterycznej koncepcji człowieka, kwestia wegetarianizmu na przełomie XIX i XX stulecia, praktykowanego powszechnie nie tylko w kręgach rosyjskich okultystów, ale i w środowiskach z okultyzmem blisko związanych (na przykład wśród literatów zainteresowanych duchową nauką), okazuje się problemem ważkim, poszerzającym znacznie panoramę tej epoki⁶.

Od początku istnienia Towarzystwa Teozoficznego (TT) organizacja ta propagowała wegetarianizm. Bławatska, zafascynowana religiami Indii, a zwłaszcza buddyzmem⁷, nakłaniała członków tej formacji okultystycznej do radykalnej zmiany diety⁸. Założona w 1879 roku teozoficzna kolonia w Adyarze koło Madrasu w Indiach prowadziła własną wegetariańską kuchnię i otwartą dla gości jadłodajnię⁹. Wszyscy teozoficzni liderzy (by wymienić najważniejszych: Annie Besant, Charlesa Leadbeatera, a także przewodniczącego sekcji niemieckiej TT Rudolfa Steinera, a w Rosji Annę Kamienską, przewodniczącą Rosyjskiego Towarzystwa Teozoficznego /RTT/ oraz Jekatierinę Pisariową, zarządzającą oddziałem TT w Kałudze czy Jelenę i Nikołaja Roerichów — twórców postteozoficznej doktryny zwanej Żywą Etyką¹⁰) rozpowszechniali tę ideę, podkreślając znaczenie diety dla fizycznej, intelektualnej i duchowej kondycji

⁶ Wspaniałym źródłem archiwaliów związanych z rosyjskim wegetarianizmem przełomu wieków jest portal VITA (<http://www.vita.org.ru>), z którego bogatych zasobów korzystałam podczas przygotowywania tego artykułu. Temat związków ezoteryzmu i wegetarianizmu podjął także Peter Brang, ale jego spostrzeżenia dotyczą wyłącznie *Żywej Etyki* Jeleny i Nikołaja Roerichów. Zob. *Россия неизвестная. История культуры вегетарианских образов жизни от начала до наших дней*, przeł. z j. niem. A. Бернольд, П. Бранга, Москва 2006. Publikacja ta także została udostępniona w zasobach wirtualnych portalu VITA, skąd pochodzą cytaty przywoływane w tym artykule.

⁷ Bławatska przekonywała, że w Tybecie była uczennicą buddyjskich nauczycieli, którzy wprowadzili ją w najgłębsze arkana tajnej nauki i one właśnie dały początek teozofii.

⁸ Do najbardziej znanych publikacji Bławatskiej o wegetarianizmie zaliczyć można obszerny esej *Czy zwierzęta mają dusze?* (*Have Animals Souls?*, ros. *Есть ли душа у животных?*, 1886) opublikowany w czasopiśmie „The Theosophist” wydawanym w Adyarze.

⁹ Adyar stanie się wzorem ezoterycznych centrów, w których miały kształtować się zręby Nowej Ery: antropozoficznego „Goetheanum” w Dornach w Szwajcarii, Instytutu Badań Himalajskich „Urusvati” w Kulu w Himalajach, założonego przez Roerichów czy ośrodka w „Chateau Prieuré” pod Fontainebleau we Francji, prowadzonego przez Gurdżijewa i jego uczniów.

¹⁰ O nich i innych rosyjskich okultystach zob. np. M. Carlson, *No Religion Higher Than Truth. A History of the Theosophical Movement in Russia, 1875–1922*, Princeton, New Jersey 1993, a także M. Rzczycka, *Оккультистки Серебряного века (Теософия и окрестности)*,

człowieka jako istoty należącej do Wszechświata i współuczestniczącej w jego przemianie.

Czołowi teozofowie organizowali publiczne wystąpienia poświęcone zalecanej diecie. Ich plonem były liczne broszury i książki na ten temat¹¹. Z publikacji płynęły następujące wnioski: po pierwsze, dobrze skomponowana dieta wegetariańska była dużo zdrowsza niż kuchnia oparta na mięsie (tu pojawiały się argumenty naukowe, przede wszystkim medyczne, poparte autorytetem słynnych lekarzy, fizjologów i chemików). Po drugie, za wyborem diety jarskiej przemawiały uniwersalne racje etyczne, wskazując nie tylko na konieczność zaprzestania zadawania niepotrzebnego cierpienia niższym istotom, ale i zmuszania innych ludzi, by gwoli naszej przyjemności codziennie dopuszczali się grzechu zabójstwa. Argumenty okultystyczne pojawiały się zawsze na samym końcu jako podsumowanie wszystkich pozostałych racji. Wskazywały one na zmianę nawyków żywieniowych jako nieodzowny etap „kosmicznej ewolucji”, w której bierze udział człowiek. Tak oto wyrażała tę myśl Kamińska z RTT:

Так, для дикаря-людоеда большой прогресс перестать есть своих братьев; убивая животных для своего пропитания, он двигается вперед. Но для человека всесторонне развитого и стремящегося к духовной жизни — убийство животных есть зло, потому что он достиг уже той ступени, на которой он не может сознательно наносить страдания и не может отнимать жизнь. Если он хочет идти вперед, он должен отказаться от зла, т.е. от всякого убийства. Безубойное питание является категорическим императивом выросшего сознания, признавшего законом своей жизни Любовь¹².

[w:] *Światło i ciemność. Motywy ezoteryczne w kulturze rosyjskiej początku XX wieku*, t. 3, red. D. Oboleński, M. Rzeczycki, Gdańsk 2009, s. 38–57.

¹¹ Besant w 1895 roku wydaje *Wegetarianizm w świetle teozofii (Vegetarianism in the Light of Theosophy)*, Leadbeater w 1913 publikuje *Wegetarianizm i okultyzm (Vegetarianism and the Occult)*. Idąc w ślady Besant, Kamińska w 1908 roku wygłasza w Towarzystwie Wegetariańskim wykład zatytułowany *Wegetarianizm i okultyzm (Веgetарианство и оккультизм)*, który zostaje wydany przez kijowski „Przegląd Wegetariański” („Вегетарианское обозрение” 1910). Najbardziej radykalnie wypowiadają się w swoich pracach Roerichowie. W 1937 roku w dziewiątej, ostatniej części cyklu *Agni Jogi* zatytułowanej *Bractwo (Братство)* Roerichowie pisali: „Всякая кровавая пища вредна для развития тонкой энергии. Если бы человечество могло воздержаться от пожирания трупов, то эволюция могла бы ускориться” (§21. Zob. <http://www.agniyoga.ru/yoga/bratstvo2.asp>). Dwa lata później Jelena Roerich w jednym z listów cytowała fragment nieopublikowanej książki męża pt. *Nadziemne (Надземное)*: „Мы решительно против мясной пищи, она достаточно задержала эволюцию. Но все-таки бывают периоды голода, и тогда мясо сушеное и копченое позволяет как крайнее мероприятие. Мы решительно против вина, оно так же недозволено как наркотика, но есть случаи такого невыносимого страдания, что у врача нет другого пути, нежели прибегнуть к их помощи” (§ 372, <http://www.agniyoga.ru/yoga/nadzemnoe1-19.asp>).

¹² Zob. Alba [A. Каменская], *Веgetарианство и оккультизм...* W innym miejscu teozofka przekonuje: „Научно-религиозный синтез Теософии, построенный на тех же законах, на которых строит свое здание и наука, учит, что форма развивается и совершенствуется параллельно с процессом эволюции сознания, т.е. раскрытия духа. По мере того, как сознание раскрывается, форма развивается и как бы тянется за духом; являются новые способности и новые проводники. В настоящее время человек готовится вступить на новую ступень

Trzeba zaznaczyć, że koncepcja rozwoju, którą oferowały szkoły inicjacyjne, okazała się pociągająca dla wielu europejskich modernistów. Szczególnie wyrazistym przykładem mogą być losy rosyjskiego symbolisty Andrieja Bielego, którego aktywny udział w ruchu ezoterycznym stanowi jeden z najważniejszych wątków legendy Srebrnego Wieku. Przystąpiwszy do formacji założonej przez Steinera, Biely niezwłocznie przeszedł na dietę vegetariańską, która okazała się nieodzownym elementem indywidualnej pracy adepta¹³. Podobnie uczyniła żona Bielego, Asia Turgieniewa oraz pozostali członkowie Towarzystwa Antropozoficznego¹⁴, między innymi poeci Maksimilian Wołoszyn, Diks (Boris Leman) i Ellis (Lew Kobyliński, będący wegetarianinem co najmniej do czasu burzliwego odejścia z tej organizacji okultystycznej), a także malarka Margarita Sabasznikowa, Nikołaj Bielowietow czy siostra Asi Turgieniewej — Natalia Pozzo i jej mąż Nikołaj oraz wielu innych¹⁵.

сознания, сознания духовного. В нем уже раскрылось сознание чувственное, страстное и интеллектуальное. Теперь в нем раскрывается духовное сознание и параллельно с этим уточняются проводники и появляются так называемые психические силы, психические способности". *Ibidem*.

¹³ „В январе состоялось новое свидание со Штейнером, в котором я представил ему новые схемы (в красках) и отчеты о моих работах и передал о случаях выхождения из себя в декабре и о третьем случае выхождения в январе (вскоре по возвращению из Кельна); Штейнер сказал мне: »Ja, es ist so; es ist schwer zu ertragen, aber man muss dulden...«. Но все-таки: он сказал мне, что некоторые уздания мои о духовной действительности преждевременны (они позднее по-новому проявятся); он дал мне еще ряд указаний внутреннего порядка; помнится, что мы с Асей с начала 13 года перешли на вегетарианство". *Андрей Белый и антропософия. Материал к биографии (интимный)*, wyd. Дж. Мальмстад, „Минувшее. Исторический альманах" 1992, nr 6, s. 346–347.

¹⁴ Czy wszyscy antropozofowie byli wegetarianami? Jak podaje „Русское слово" z 15 maja 1914 roku — tak. „В десяти километрах от Базеля, в Дорнахе (Германия), у самой швейцарской границы, Рудольф Штейнер, глава германских теософов, сооружает храм, посвященный теософическому культу. На днях были окончены оба купола, завершающие здание. Под большим куполом будет устроен амфитеатр для зрителей, а под меньшим — сцена, на которой будут ставиться теософические мистерии и читаться лекции по теософии. Здание будет стоить три миллиона марок. Оно сооружается исключительно добровольными рабочими-теософами, которые сошлись для этого со всех концов. Они поселились округ сооружаемого здания и составляют оригинальную колонию архитекторов, художников, плотников и мастеров всякого рода, которыми руководит сам автор задуманного здания. Все они — вегетарианцы".

¹⁵ O rosyjskich antropozofach zob. na przykład E. Biernat, „Doktor i Dornach". *Wspomnienia o Rudolfie Steinerze*, [w:] *Literatura rosyjska przełomu XIX i XX wieku*, red. J. Sałajczyk, L. Kalita, Gdańsk 2005, s. 97–108; *eadem*, *Symboliści rosyjscy i Rudolf Steiner*, [w:] *Światło i ciemność. Motywy ezoteryczne w kulturze rosyjskiej początku XX wieku*, t. 2, red. E. Biernat, M. Rzeczycka, Gdańsk 2006, s. 50–68; M. Rzeczycka, *Русские символы и антропософия. Мессиянский вопрос*, [w:] *Messianic Ideas in Jews and Slavic Cultures*, „Jews and Slavs", t. 18, red. W. Moskovitz, S. Nikolova, Jerusalem-Sofia 2006, s. 164–173. Na temat dziejów rosyjskiego ezoteryzmu i artystów zafascynowanych tą niekonwencjonalną metodą poznania rzeczywistości zob. *Światło i ciemność. Motywy ezoteryczne w kulturze rosyjskiej początku XX wieku*, t. 3, red. D. Oboleńska, M. Rzeczycka, Gdańsk 2009.

Podczas pobytu w Dornach w Szwajcarii, gdzie od 1913 roku trwała budowa gmachu antropozoficznego centrum (Goetheanum), uczniowie Steinera mieli do dyspozycji własną wegetariańską stołówkę. Podczas wyjazdowych wykładów (odbywających się przede wszystkim w niemieckich miastach) podążający za Doktorem „apostołowie Dobrej Nowiny antropozofii”¹⁶ korzystali z usług pensjonatów i restauracji prowadzonych przez członków oraz sympatyków Towarzystwa. W Europie w przededniu I wojny światowej między innymi dzięki ezoterykom wegetarianizm stawał się coraz bardziej popularny i modny.

A jak wyglądała ówczesna sytuacja wegetarianizmu w Rosji? Otóż zupełnie dobrze, przede wszystkim dzięki działalności Lwa Tołstoja, który okazał się najskuteczniejszym propagatorem tego sposobu żywienia¹⁷. Na początku XX wieku rosyjski ruch wegetariański, mający poparcie w autorytecie giganta z Jasnej Polany, znalazł wielu naśladowców. Założycielami lokalnych organizacji wegetariańskich — moskiewskiego, petersburskiego i kijowskiego towarzystw wegetariańskich (Московское Вегетарианское общество; Петербургское Вегетарианское общество, Киевское Вегетарианское общество¹⁸) byli właśnie zwolennicy filozofii Tołstoja¹⁹. To dzięki nim zachowały się dane pochodzące z tych czasów. W 1913 roku Moskiewskie Towarzystwo Wegetariańskie sporządziło spis lokali serwujących bezmięsne potrawy. Z dokumentu wynika, że w całym imperium rosyjskim działało ponad pięćdziesiąt restauracji, pensjonatów i wegetariańskich domów kuracyjnych²⁰: w Kijowie — siedem, Moskwie — sześć, Sankt Petersburgu — cztery, Odessie — cztery, Helsingforsie (Helsingkach) — trzy, Jekatierinosławiu — dwie, w Jelizawietgradzie — dwie, po jednej w Warszawie, Wilnie, Jesentukach, Kałudze, Łodzi, Połtawie, Samarze, Kokandzie, Rydze, Taszkencie, Tomsku i Charkowie.

¹⁶ Tak Biely nazywa siebie i innych członków TA. Zob. Дж. Мальмстад, *Андрей Белый в поисках Рудольфа Штейнера. Письма Андрея Белого А.Д. Бугаевой и М.К. Морозовой*, „Новое литературное обозрение” 1994, nr 9, s.155.

¹⁷ Jednym z ważniejszych tekstów Tołstoja na ten temat jest artykuł pt. *Pierwszy stopień (Первая ступень)* zamieszczony najpierw w czasopiśmie „Вопросы философии и психологии”, a następnie w rosyjskim przekładzie książki Howarda Williama *Etyka żywienia* (1893).

¹⁸ Pierwszy rosyjski zjazd wegetariański (Всероссийский Вегетарианский съезд), mający na celu zjednoczenie grup lokalnych w jedną prężną i wpływową politycznie organizację społeczną, odbywał się w Moskwie w dniach od 16 do 20 kwietnia 1913 roku. Kolejny miał być zorganizowany dwa lata później w Kijowie. Wybuch wojny przekreślił te plany.

¹⁹ Najbardziej aktywni działacze tego nurtu to Władimir Czertkow i Paweł Biriukow. Czertkow był założycielem oficyny „Посредник” oraz wydawcą czasopisma „Единение” (1916–1917), w którym problemy wegetarianizmu zajmowały bardzo istotne miejsce. Był także autorem książki *Zła zabawa. Myśli o polowaniu (Злая забава. Мысли об охоте)*, 1890) i traktatu *Życie jest jedno. O mordowaniu żywych istot (Жизнь одна. О убийстве живых существ)*, wydanego w „Посреднике” w 1912 roku. Wybrane artykuły pochodzące z czasopisma „Единение” znalazły się na stronie <http://www.vita.org.ru/veg/history/unity.htm>.

²⁰ Dane według: „Естественная жизнь и вегетарианство. Первый альманах Московского Вегетарианского общества”, red. П. Бируков, Н. Гусев, Москва 1913. Periodyk znajduje się w zasobach internetu: www.vita.org.ru.

Wysiłki rosyjskich ezoteryków koncentrowały się jednak na organizowaniu własnych lokali. Ideałem było połączenie działalności dobroczynnej z pracą dydaktyczną, mającą na celu rozpowszechnianie okultystycznej filozofii. Rolę takiego centrum (prowadzonego na wzór Headquarters House w Adyarze) pełnił majątek Podborki (nieдалеко Pustelni Optyńskiej) należący do jednej z głównych rosyjskich animatorek teozofii, wspomnianej wcześniej Pisariewej z Kaługi²¹. Serwowano tam wyłącznie jarskie potrawy spożywane przez teozofów w „uświęconej” atmosferze misji na rzecz Nowej Ery.

Spośród znanych restauracji o zdecydowanie ezoterycznym profilu wymienić należy także pensjonat „Wasanta” (Васанта) we wsi-kolonii Samopomoc (Самопомощь), znajdującej się niedaleko Sankt Petersburga. „Wasanta” była hojnym darem rosyjskiego teozofa Iwana Anuczkiń dla TT²². W planach teozofów była również budowa sanatorium „Bieła” (Бела) nad Morzem Czarnym, mającego prowadzić kurację w oparciu o ezoteryczną wiedzę o człowieku. Nie trzeba dodawać, że wegetariańska dieta miała stanowić nieodłączny element leczenia pacjentów i kuracjuszy.

W 1912 roku pod szyldem „Wegetariańskich obiadów domowych” powstała w Petersburgu²³ tania stołówka założona przez grupę zaangażowanych teozofów. Kamińska, która w kijowskim piśmie „Wiegietarianskoje obozrieniye” zdawała relację z przebiegu tego przedsięwzięcia *non-profit*, pisała o ogromnym zainteresowaniu, jakie wzbudzał od samego początku wegetariański lokal wśród studentów i robotników. Organizatorzy, którzy przewidywali obsługę około trzydziestu gości dziennie, bardzo szybko musieli podwoić liczbę wydawanych tam posiłków oraz zrezygnować z planowanej wakacyjnej przerwy. Przyczyną sukcesu były niskie ceny (20–30 kopiejek za dwu–trzydaniowy posiłek z możliwością nielimitowanej dokładki), przyjazna atmosfera (obsługę zapewniali wolontariusze-teozofowie), czystość, ale nade wszystko wspaniała kuchnia przyciągająca rzesze amatorów. Kamińska chwaliła pomysł, zwracając uwagę, że dzięki tej inicjatywie drogie prywatne lokale wegetariańskie, przeznaczone dla zamożniejszej klienteli, musiały obniżyć swoje ceny, co miało pozytywnie wpłynąć na rozpowszechnienie tego sposobu żywienia. I rzeczywiście, teozofowie wkrótce otworzyli w Petersburgu drugą jadłodajnię cieszącą się także wielką popularnością.

Jednak w pierwszej dekadzie XX wieku w Moskwie najsłynniejszym wegetariańskim przybytkiem, który odegrał niemałą rolę w dziejach literatury rosyjskiej, był bez wątpienia lokal mieszczący się w stylowej willi kniaziów Szachowskich w zaułku Gazietnym (Газетный переулок)²⁴. Pierwszą moskiewską stołówką wegetariańską zarządzał oddany przyjaciel Tołstoja Paweł Biriukow. Trzeba zaznaczyć, że restauracja cieszyła się popularnością nie tylko wśród

²¹ Zob. M. Carlson, *op. cit.*, s. 63.

²² Willa spłonęła w 1915 roku. *Ibidem*.

²³ Na Wyspie Wasilewskiej, naprzeciwko budynku Wyższych Kursów dla Kobiet.

²⁴ Restauracja pod różnymi szyldami istniała w Gazietnym od 1906 roku. Znajdowała się w doskonałym punkcie — w sercu miasta, w pobliżu ulicy Twerskiej.

tołstojowców, lecz także wśród ezoteryków różnych opcji²⁵, artystów i mile widzianych tam esperantystów oraz licznych studentów²⁶ — amatorów przepysznej podobno i taniej warzywno-nabiałowej kuchni.

Malowniczy opis tego miejsca zachował się dzięki Ilji Riepinowi, który podczas pobytu w stolicy w 1913 roku stołował się wyłącznie u tołstojowców:

При одном воспоминании об этом симпатичном, светлом дворике, с двумя входными воротами, на два крыла, меня тянет опять идти туда, смешаться с непрерывной вереницей, идущих туда и таковой же возвращающихся, уже сытых и веселых, большей частью молодых людей, обоего пола, большей частью студенчества [...] Порядок столовой образцовый; в передней гардеробным не велено ничего платить. И это имеет серьезный смысл, в виду особого наплыва сюда недостаточного студенчества. Поднявшись по двукрылой лестнице со входа, направо и налево занимают большой угол здания веселые светлые комнаты, установленные накрытыми столами. Стены всех комнат увешаны фотографическими портретами Льва Толстого [...] Все комнаты установлены столами, накрытыми чистой и довольно достаточной сервировкой необходимых приборов и корзин, с разным хлебом, особого, приятного и сытного вкуса, который пекут только в Москве. Выбор кушаний вполне достаточен, но не это главное; а то, что кушанья, чтобы вы не взяли, так вкусны, свежи, питательны, что невольно срывается с языка: да ведь это — обедеенье! И так, каждый день, всю неделю, пока я жил в Москве, я уже с особым удовольствием стремился в эту бесподобную столовую [...] Спешные дела и неуправка по устройству выставки в Музее заставляли меня быть в вегетарианской столовой, в разные часы; и во все часы моего прихода столовая была также полна, светла и весела, а яства ее все разные — были: одно вкуснее другого. Каюсь, проголодавшись иногда, от пропуска своего часа, я обедался так, что, по Газетному пер. до Исторического музея шел, не только выпрямившись, но даже откинувшись назад от большой сытности и от воспоминаний о вкусах... А какой квас!²⁷

Wychwalaną przez Riepina kuchnię prowadziła tam „ideologicznie poprawna” kobieta z ludu, która — jak przekonywał Biriukow — wcześniej nie miała najmniejszego pojęcia o wegetarianizmie:

Да у нас, простая баба, русская баба стряпуха; когда поступила к нам ничего даже не умела готовить вегетарианского. Но так скоро освоилась и теперь (ведь у нас много помощниц ей понадобилось; вы видите какое количество посетителей) она быстро выучивает своих приспешниц. А уж продукты у нас — самые лучшие²⁸.

Z lokalem w Gazietnym wiąże się między innymi historia najślynniejszego manifestu rosyjskich futurystów. Właśnie tam, w lutym 1913 roku Wielimir Chlebnikow, pośród rozmaitych tołstojowskich ogłoszeń, rozklejał ulotki z *Policzkiem gustom publiczności (Пощечина общественному вкусу)*, a następnie

²⁵ O wizytach antropozofów w restauracji tołstojowców pisała Maria Żemczużnikowa, zob. M. Жемчужникова, *Воспоминания о Московском Антропософическом обществе (1917–1923 гг.)*, wyd. Дж. Мальмстад, „Минувшее. Исторический альманах” 1992, nr 6, s. 40.

²⁶ Według danych Towarzystwa Wegetariańskiego, restauracja obsługiwała rocznie około siedemdziesięciu tysięcy gości.

²⁷ И. Репин, *Московская вегетарианская столовая*, „Вегетарианское обозрение” (Ки-ев) 1912, nr 1 (<http://www.vita.org.ru/veg/veg-literature/veg-viewing1912/05.htm>).

²⁸ *Ibidem*.

„z chytrym uśmiechem” rozkładał je na stolikach w charakterze menu²⁹. Zważywszy na ideowy profil tołstojowskiego Towarzystwa Wegetariańskiego, działającego w imię nowego porządku społecznego, ulotka proklamująca radykalną rozprawę z przeżytkami minionych epok była smakowitym, choć niewątpliwie nieoczekiwanym i dość szokującym dodatkiem do bezmięśnych dań.

Nie wszyscy koledzy Chlebnikowa byli zwolennikami jarskiej diety. Władimir Majakowski latem 1915 roku, zaproszony wraz z Dawidem Burlukiem do Riepinowskiego majątku „Penaty”, podobno bardzo narzekał na panujący tam kulinarny reżim. Właśnie wtedy powstał poemat *Obłok w spodniach* (*Облако в штанах*)³⁰, co rzuca szczególne światło na tęskne mięsno-cielesno-krwawo-miłosne i... gastronomiczne metafory, bogato inkrustujące ten tekst. Pojawia się nawet słowo zakłęcie, stale obecne w dyskusjach vegetarian z „mięsożercami”: „rzeźnia” (бойня), które najpewniej padało i podczas wizyty u Riepina³¹.

Warto dodać, że posiłki serwowane w „Penatach” miały specjalną oprawę: na wielkim okrągłym stole stała „wegetariańska karuzela”, dzięki której można było przysunąć do siebie wybraną potrawę. Dowcipny opis zmagania z tym niezwykłym urządzeniem, pozwalającym delektować się jarską kuchnią Riepinów, niech zakończy tę opowieść o kulinarnym aspekcie duchowych poszukiwań Srebrnego Wieku:

Все, поторапливаемые Ильей Ефимовичем и Татьяной Ильиничной, отрываясь от разговоров, затеянных между только что познакомившимися, тронулись к небезызвестной вегетарианской карусели. Эту машину я, усевшись, принялся тщательно изучать со стороны ее механизма, так и по статьям содержимого. За большой круглый стол село тринадцать или четырнадцать человек. Перед каждым стоял полный прибор. Прислуги, по эстетике Пенатов, не было, и весь обед в готовом виде стоял на круглом столе меньшего размера, который на подобие карусели, возвышаясь на четверть, находился посреди основного. Круглый стол, за которым сидели обедающие и стояли приборы, был неподвижен, зато тот, на котором стояли яства (исключительно вегетарианские), был снабжен ручками, и каждый из присутствующих мог повернуть его, потянув за ручку, и таким образом поставить перед собой любое из кушаний. Так как народу было много, то не обходилось без курьезов: захочет Чуковский соленых рыжиков, вцепится в «карусель», тянет рыжики к себе, а в это время футуристы мрачно стараются приблизить к себе целую кадучешку кислой капусты, вкусно пересыпанной клюквой и брусникой³².

²⁹ Zob. A.Е. Кручёных, *О Велимире Хлебникове*, [w:] *Мир Велимира Хлебникова. Статьи и исследования 1911–1998*, red. В.В. Иванов, З.С. Паперный, А.Е. Парнис, Москва 2000, s. 128–146.

³⁰ Podaję za: П. Бранг, *op. cit.*

³¹ Gospodarz „Penatów” był zadeklarowanym jaroszem stosującym dietę warzywną dla zdrowia, bez motywacji ezoterycznych.

³² Zob. Д. Бурлюк, *Фрагменты воспоминаний*. Cyt za: П. Бранг, *op. cit.* Rosyjski futuryzm i wegetarianizm łączy jeszcze jeden, dość nieoczekiwany wątek. Dotyczy on, co prawda dziejów późniejszych (lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku), ale bez wątpienia ściśle związanych z „okultystycznym syndromem” Srebrnego Wieku. W emigracyjnym czasopiśmie „Оккультизм и йора” (t. 14 i 22) znajdujemy utwory mające zapewne odegrać rolę „terapii szokowej”, przeznaczonej dla adeptów wiedzy tajemnej. Te teksty to napisane jeszcze w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku wiersze Igora Siewierianina (*Мясо наелось мяса...*, 1921), Nikolaja Zabołockiego (*Рыбная лавка*, 1929) oraz „futyrującego” emigranta z Belgradu — Ignata Pobiegaży (*Розовые тельца*, 1938).

Esoteric conception of the human body and evolution. Vegetarian diet as a way to initiation in the Russian Silver Age

Summary

The article is devoted to esoteric conception of the human body and its evolution. At the beginning of the 20th century, when occult philosophy was very popular in Europe, this theory won many followers who decided to change their diet radically. The popularity of vegetarianism was conducive to founding numerous vegetarian restaurants. Before Revolution in 1917, there were over 50 of them in Russia (in the big cities and health resorts mainly). The founders of the most popular of these places were advocates of Leo Tolstoy's philosophy (Pavel Biriukov and Vladimir Chertkov in Moscow and Kiev), as well as Russian theosophists (Anna Kamenska in St. Petersburg and Jekaterina Pisareva in Kaluga and Podborki). Vegetarianism inspired by esotericism was very popular among the Russian artists, which is reflected in the literature from the Silver Age.

Keywords: Silver Age, esotericism, initiation, body, vegetarianism.